

ДУХОВНІ ПОШУКИ ТА ЕМОЦІЙНИЙ СВІТ ЛЮДИНИ У СИМВОЛІСТСЬКІЙ ЛІРИЦІ КЛИМА ПОЛІЩУКА

Одним із стрижнів української символістської поезії були вірші, у яких оприявлювалися такі мотиви, як прагнення до Бога (Абсолюту), богошукання, богоборство, безсмертя людської душі. Активне порушення духовних проблем органічно впливало з ідеалістичного світогляду українських символістів, їхньої посиленої уваги до трансцендентних сутностей і таїн, знаків паралельних світів.

До духовної проблематики звертався український письменник-символіст Клим Поліщук (1891–1937). Поет шукав свого шляху до вищих первнів буття. Такі пошуки часто поєднуються з релігійними. Митець нерідко звертався до сакрального образу Ісуса Христа як найвищого морального та духовного абсолюту. В одному з таких віршів Клим Поліщук звертає увагу на сплюндровання Месії та беззаконня, що твориться навколо розп'ятого Вчителя:

Обпльований вінок його терновий
Засяв огнем на страдницькім чолі,
А перед ним сплелись дороги змови,
Проходили сліпі по стоптаній ріллі... [8, с. 24].

Інший представник українського символізму — сучасник Кліма Поліщука Антін Павлюк змальовує образ Ісуса Христа на тлі духовного оновлення, яке він несе:

В сонцем впоєнім сні
То тоді зріла вість зливних гроз –
Вийде впоєно в дні
Наш Христос [4, с. 74].

Ліричний герой Павла Савченка, усвідомлюючи глибину духовного падіння суспільства, шукає шлях до Ісуса Христа:

Мое серце молитву склада,
Простягаються хрещені руки,
І шукаю очима хреста,
І готов я прийняти всі муки [15, с. 83].

У творчості Кліма Поліщука постає образ «вселюдного дикого Хама», під яким можна розуміти символ загального низького духовного рівня суспільства. Цілком імовірно, що митець відштовхувався від передбачення Дмитра Мережковського про Грядущого Хама та подібних прогнозів інших мислителів, які фактично здійснилися в історії у формі нечуваного насильства, терору та знецінення людського життя і гідності. Митець наголошує, що вічні константи буття знаходяться «за брамою вічного зла» [8, с. 22]. Отже, зло мислиться як вічна та непоборна субстанція.

Злу протистоїть Бог, який постає в поезії Кліма Поліщука як німий вищий розум. Іноді поет засуджує Небесного Вседержителя через пасивність і невтручання у несправедливість, яка відбувається у світі. Митець пише про «жарт Бога», чим підкреслюється те, що Творець посилає на людей жорстокі випробування. На неприглядну земну дійсність іноді може пролитися знак від вищих сил:

На попіл зраджених руїн
З небес блакитна зірка впала.
І залунав забутий дзвін,
Огнем жадань мета засяла... [8, с. 26].

Ліричному герою Клима Поліщука наснився Бог, який бачиться йому «старим, похилим, сивим [14, с. 531]».

Поліщук порушує проблему шляху до Бога. Він стверджує, що Бог є в самій людині. І водночас він ніби звертається до морально озлиднених людей зі словами: «А ваш — в руїні спочиває» [12, с. 33]. Вірш написаний у 1919 р. — час розпаду громадянської війни. Люди, озлоблені в ході жорстокої політичної боротьби, втратили в собі Бога і загубили шлях до нього. Помилковою є думка про цілковиту безбожність або сатанізм символістів. Митець утверджує високу мить духовного наближення до Творця:

В моїй душі відкреслилось проміння,
А в серці біль скривавивсь на жаль,
Я сам, як тінь безмежного стремління
З'єднав в собі Його земну печаль [12, с. 35].

Дзвін у вірші «На попіл зраджених руїн» виступає символом вічності. У майбутньому бачиться тільки «тьма руїн», що оприявлює песимістичне світовідчуття поета. Поліщук не бачив у суспільстві гуманістичні сили, які здатні виправити ситуацію глибокої духовної кризи. У вірші «В моїй душі ридає дзвін» цей релігійний символ означає внутрішній голос справжньої сутності людини, пригніченої нівелюючими обставинами життя. Ліричний герой визнає, що його серце заповнили морок і пітьма, не даючи можливості йому духовно пробудитися.

Дзвін в одному з віршів Клима Поліщука викликає тривогу та дисгармонію. Ліричний герой відчуває порушену духовну рівновагу в світі:

Ударили дзвони:
Півтоняться тони,
Порушилась тьма;
Димляться кадила,
Молитись несила, —
Молитви нема [12, с. 24].

Відсутність молитви означає втрату людиною духовних основ у світі. У поезії Поліщука оприявлюється мотив богошукання, роздумів про «зоряну грань» людського буття, за якою відкривається інший світ. Сакральний образ храму мислиться як символ внутрішньої гармонії людини та її зв'язку з космічними силами.

Поет стверджує: «Ідей багато в нас, а мало віри». Попри розмаїття філософських концепцій кінця XIX — початку XX ст., людина втратила цілісність особистості, відчуття єдності з універсумом, гармонію внутрішнього існування. Отож вчення новітніх філософів-іраціоналістів давали багато для розуму, але тільки посилювали неспокій духу.

Олекса Слісаренко у вірші «Пам'яті Гната Михайличенка» пише про трагічний шлях, який довелося пройти українським письменникам-символістам у добу революції та громадянської війни:

Всі ми розіп'яті на хрестах,
Всі ми покриті ранами.
Заповідано нам жорстокий шлях
Злими Коранами.

Заповідано бути нам еретиками,
Синами дикої долі,
Розрубати стеги прямими стежками
І впасти серед поля [16, с. 36].

Олекса Слісаренко звертає увагу на передчасні смерті письменників-символістів (Гнат Михайличенко, Володимир Кобилянський). І водночас цей вірш набуває особливої гостроти з огляду на сталінські репресії, які забрали життя самого автора вірша та його однодумців.

Мотив безсмертя людської душі простежується у віршах Клима Поліщука «Дар», «Дух», «Прапрадіди», «Можливо...». Символісти наголошували, що людина зможе відпочити від тягара земного життя тільки в потойбічному світі, який вони натхненно оспівували. Ліричний герой відчуває духовну скутість, яка долається під дією космічних творчих стихій.

Ліричний герой Дмитра Загула ставиться до земної реальності як до омани. Щодо неї він використовує індуїстське поняття «майя», що означає ілюзію. За межею, яка розділяє земний і небесний світ, він прагне знайти відпочинок від жорстокої земної реальності та первісне буття вічності:

За злудною владою Майї
Я знайду вічний мотив.
Там ваших викриків диких немає,
Ні бренькоту струн-тятив [1, с. 8].

Клим Поліщук у вірші, присвяченому Миколі Вороному, писав:

Крізь безрадісну мряку змагань і невдач
Ми прийшли на дорогу мовчання,
Де журба, як ганьба, де проклін, наче плач,
Де в піснях навіть квилить ридання... [10, с. 11].

Дорога мовчання зумовлена пригніченістю від поразки національно-визвольних змагань українського народу, яка на довгі роки поховала можливість відродження незалежної держави. Але не тільки цим. На початку ХХ ст. в усьому світі відбувалася переоцінка цінностей, крах старих гуманістичних ідеалів. Багатьох людей охопило відчуття абсурдності буття та екзистенційної кризи.

Коли вже вичерпані слова ліричного героя, найкрасномовніше промовляє мовчання. Воно є найвищою мірою творчого самовираження, коли після спадання поверхових смислів залишається справжня суть. Клим Поліщук поетизує мовчання, яке втілює напругу потаємних почуттів:

Мовчання, мовчання, мовчання...
Тасмна затьмарена тиш,
За вікнами морок смеркання
І ти непробудно ще спиш,
В душі моїй волі бажання [11, с. 334].

Буття постає в уяві поета як симфонія звуків, у чому вірш, у якому автор використовує алітерації, перегукується з циклом «В космічному оркестрі» Павла Тичини:

Звуколірність сонячних заграв
Деся на дні, в глибині,
Наче ніжні огні.
День суворий все ніжне зібрав
І погас в далині [8, с. 7].

За допомогою музики ліричний герой пізнає найглибшу сутність буття, пульсацію космічних стихій. Із музикою пов'язані найдраматичніші переживання:

Музико, грай!.. Хай струни зарідають
І злякано тривогою заб'ються,
Зеленою весною заспівають
І споминами в серці відгукнуться!.. [12, с. 21].

Бог постає в поезії Кліма Поліщука як німий вищий розум. Іноді поет засуджує Небесного Вседержителя через пасивність і невтручання у несправедливість, яка відбувається у світі. Письменник порушує проблему шляху до Бога. Він стверджує, що Бог є в самій людині. Поет оспівував творчість як космічне дійство та з'єднання душі людини з Абсолютом.

Поліщук виявляє себе як майстер любовної лірики. Тема любові до жінки розкрилася у віршах «Ти мене не зрозуміла...», «Я нічого тобі не приніс...», «Вона дивилась і мовчала...», «Сміялись гірко бліді губи...», «Як тихо тут в твоїх стінах...» тощо.

Українські символісти створили шедеври любовної лірики. Достатньо згадати вірші «Пожаліла... Пожаліла...», «Не зови мене до себе...», «Я прикрив своє кохання...», «О лілейність рук жорстоких!», «О білий мармур...», «Я віддячу, я віддячу...», «Я пригадую твій перший гріх...» Павла Савченка, «В снігах» Якова Савченка, «Коли б я міг любити», «Блакить твоїх очей», «Ти щастя прагнеш», «Чи тямиш ти?» Володимира Кобилянського тощо.

Ліричний герой Клима Поліщука прагне сховатися в любовні стосунки від гнітючої навколишньої дійсності, шукає в коханні порятунк від екзистенційної спустошеності:

Обійми мене, люба, рукою,
Ніч навколо і темна пустеля, —
Нехай щастя всміхнеться з тобою,
Як всміхається тінями стеля [13, с. 22].

Ліричний герой страждає через нерозуміння жінкою, далекою від романтичного світовідчуття, його високих духовних поривів:

Ти мене не зрозуміла,
Метеором ти злетіла
І розсипалась, як сміх... [12, с. 16].

Спочатку чарівна жінка вводить у незвичайний світ краси, а згодом завдає страждань. Кохання в ліричного героя поєднується з іншими почуттями, які набувають ознак міфічних істот («із хмар сміявся жах»).

Розлука з коханою, трагічна розв'язка любовних стосунків ліричного героя часто пов'язана з дією вищих зловісних сил. Пробудження і наростання любовного почуття відбувається у весняну пору і згасає в осінню разом із природою. Ліричний герой черпає енергію для свого кохання з самого космосу:

Я на зорі далекі дивлюсь,
П'ю проміння одвічне, святе,
Що сполохало серце моє
І в піснях своїх зорям молюсь [13, с. 21].

У поезії митця виявляються елементи гедонізму та витонченої еротики:

З надією в очах знайдеш в одвертих персах
Могутність захвату й похмілля насолоди...
(...)
В шаленій пристрасті лишиш своє насіння,
І радісно прийме вона святу надію [5, с. 7].

Ліричний герой поезії Поліщука відчуває себе мерцем через згасання любові, але він не втрачає надію на своє духовне відродження:

У снах руїни мої лілеї,
В полях надії квітки зітхання,
Я жду покійно у мавзолеї
Свого кохання [6, с. 26].

Ця поезія перегукується з віршем Олександра Олеся «Вмирає день в вечірній час» (1908):

Не винна ти... Покинь журбу,
Не плач, що розлюбила...
Усе мина, усе в житті
Чека своя могила [3, с. 141].

Кохання у ліриці Клима Поліщука може виявитися за умов інтенсивного духовного життя і спить в умовах пригніченості:

Любов — троянда, що зимою
Закута в кригу тихо спить... [12, с. 18].

Непорозуміння ліричного героя з його коханою у творчості поета зумовлено розбіжністю світоглядних цінностей високодуховної й романтичної особистості та приземленої жінки. У самотності, без своєї любові, ліричний герой приречений на довічне блукання лабіринтами життя. Але й обрана жінка буде нещасливою і відчуватиме дисгармонію буття, обравши конформізм замість ідеалів добра і справедливості, до яких вів би спільний життєвий шлях з високодуховним чоловіком:

Скрізь і всюди за тобою буде йти його душа.
Ти знесилена, байдужа, ти зневіришся в юрбі.
Лише в снах, в примарах дивних щось згадається тобі:
Ти заблудиш в тіснім колі грізно серцевих тривог
І стоятимеш самотньо серед сплутаних доріг... [12, с. 66].

Однак інтимна лірика Поліщука часто переплітається з філософською та пейзажною, у ній водночас розкриваються інтимні переживання та роздуми над сенсом буття. Це характерно для віршів «Є ніжність в сонячнім промінні...», «Музико мій!.. Чи знав ти біль страждання...», «Сміялись гірко бліді губи...», «Ти мене не зрозуміла...».

У поезії Кліма Поліщука оприявлюється мотив жалю за загиблими почуттями. На кладовищі ліричному герою бачаться не просто люди, які там знайшли вічний спокій, а чари і ранні жалі, які поховані разом із небіжчиками. Ольга Камінчук відзначає, що для символістів було характерне «ставлення до смерті як до сну, відпочинку від земних страждань, на відміну від неоромантичного неприйняття смерті — насильства над активною особистістю, яка прагне духовно-естетичного вдосконалення» [2, с. 185].

Мотив туги за втраченою молодістю помітно оприявлюється в ліриці Поліщука. Із втратою молодості пов'язані мрії та надії, що назавжди відійшли у минуле, зрілість принесла з собою біль і страждання, розчарування у колишніх світлих ідеалах:

Тихо проминули,
Сном міцним заснули
Літа давні, милі, ясні, золоті...
Проминули чари,
Налетіли хмари,
Вихори завили стонами журби [13, с. 14].

У зрілому віці ліричний герой болісно відчуває наближення смерті, яка вже не уявляється такою примарною, як у молодості («смерть із тьми сміється»). Ворожість навколишньої дійсності паралізувала мислення та емоційну сферу ліричного героя:

Тільки грізні шуми
Скам'янили думи.
Пустка плаче стоном у душі моїй [13, с. 15].

Як уже було відзначено багатьма українськими літературознавцями, починаючи з Миколи Зерова, для українських символістів була характерна поетизація страждання. Ця емоційна домінанта притаманна і творчості Кліма Поліщука. Страждання стає чи не найпоширенішим станом, який зображується в його поезії. Це почуття зазвичай пов'язане із вторгненням потойбічних демонічних сил у духовний світ ліричного героя:

Хтось прийшов із темряви і чогось регочеться,
Жартом сміло кидає на кривавий брук.
Чорним душам в сяєві жити щось не хочеться.
Хай їм пісню вічності проспівує крук [8, с. 32].

Страждання поєднується з екзистенційною спустошеністю душі, символами яких виступають образи пустелі та зими:

У серці багато страждання.
У серці всевладне кохання.
Та в серці пустеля німа,
Панує холодна зима [8, с. 15].

Вулиці у вірші уявляються вкритими маревом страждань. Це означає панування над долями людей непізнаною злою світовою волею. Причому такий модус символістського світогляду, оприявлений у творчості Кліма Поліщука, не варто пов'язувати лише з трагічними і драматичними потрясіннями, зумовленими революційними подіями та громадянською війною

1917–1921 рр. Хоча ці історичні події, безумовно, наклали свій відбиток на лірику поета, але пояснювати ними ті чи ті доміанти світовідчуття письменника було б спрощенням і зведенням усієї складності творчого процесу до соціологічних детермінант. Мотиви страждання, світової скорботи, безмежної туги були рисами символістського світогляду.

Поетизація страждання притаманна віршам Павла Савченка «На цвинтарі, серед хрестів похилих...», «Аміль», «Долинам», «На призивні огні вашого свята...», «Жаль» тощо. В одному з віршів поета ліричний герой духовно зливається з цвинтарем і в такий спосіб із самим світом мертвих:

А я... Хрестом похилим між хрестами
На цвинтарі стою,
Шепчу тропар буковими устами
І докір небові кую [15, с. 100].

Клим Поліщук звертався не тільки до трагедій всесвітньо-історичного чи космічного масштабу. Його мистецький зір також був звернутий до нещасть окремих людей, у чому виявляється глибина гуманістичних переконань письменника. Трагедія маленької людини постає на тлі протікання звичайного буденного життя, яке поет змальовує не в сірих тонах, а подає як яскраве дійство:

Білим мереживом віти дерев,
зоряним блиском бульвари,
зойком жадання автобусний рев,
смугами в сні — тротуари...
Вальсом осніженим ніжки дівчат,
кроком ритмічним примари.
Мить, наче дзвоник, звук легких санчат
мчить вже підібрані пари... [7, с. 13].

І раптом спокійна розповідна тональність обривається і, ніби вибух, постає трагічна картина:

... Там, де гірляндою низки вогнів,
саме на розі — дівчатко.
Глянув я в очі і враз онімів:
мертве при персах дитятко... [7, с. 13].

Мотив нездійснених надій простежується у віршах «Снилось мені море, глибоке, як тьма...», «Ніжно-білі і червоні...». Жорстока життєва реальність в уявленні ліричного героя розбігалася із вимріяним ідеалом. У вірші «Ніжно-білі і червоні...» символом марних надій виступають маки, які повинні вмерти зранку.

Одним із провідних у творчості Кліма Поліщука є мотив самотності. Ліричний герой самотний у своїх стражданнях, він не знаходить споріднену душу, від якої міг би отримати співчуття, особистостей, які могли б так само глибоко відчувати трагічну основу світу. Він знаходить розуміння хіба що в маргіналів, людей вулиці. У вірші «Зустріч» такою людиною постає безпритульна жінка з лицем мерця, яка бачить безодню екзистенційної кризи ліричного героя. Вірш увиразнюється завдяки властивим символізму епітетам, які передають переживання ліричного героя, й оригінальним порівнянням, які використовуються для створення страшного образу маргіналки:

Проходжу сам з тривогою поета,
в душі первісні і прийдешні муки.
Раптово — сміх, як остріє стилета
і — струнами — тремтючі руки... [9, с. 13].

У самотині, відчуженості від навколишнього світу вмирають найкращі душевні пориви ліричного героя:

В самотності тихо огні догоряють,
Самотність кохання ридає в душі.
І тихо, як звуки пісень, умирають
Мої нерозквітлі надії в тиші [12, с. 15].

У ліриці Кліма Поліщука оприявлюється мотив герметичності та закритості від світу особистості. Ліричний герой вибирає шлях самоспалення у власних стражданнях і самотності:

Зачиню свої двері. Замкнуся.
Буде морок пісень.
На огнях своїх сам спопелюся,
Щоб не знав сього день [12, с. 64].

Тема самотності у модерністській літературі постала особливо гостро. Це пов'язано як із більшою увагою модерністів до ірраціональних сторін духовного життя особистості, так зростанням відчуженості в суспільстві ХХ ст. Страждання самотнього ліричного героя Поліщука, як і багатьох інших символістів, було значною мірою зумовлено нерозумінням високодуховної особистості соціумом.

Для інтимної лірики Кліма Поліщука характерно намагання її ліричного героя знайти порятунк у любовних стосунках від гнітючої навколишньої дійсності та екзистенційної спустошеності. Розлука з коханою, трагічна розв'язка любовних стосунків ліричного героя часто пов'язана із дією вищих зловісних сил. В інтимній ліриці виявляються елементи гедонізму. Його поезії властива поетизація страждання, яке зумовлене вторгненням потойбічних демонічних сил у духовний світ ліричного героя та нерозумінням високодуховної особистості соціумом.

Література:

1. Загул Д. «Примари химерної Майї...» / Дмитро Загул // Митуса. — 1922. — № 1. — С. 8.
2. Камінчук О. А. Художній дискурс української поезії кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Ольга Камінчук — К. : Педагогічна преса, 2009. — 352 с.
3. Олесь Олександр. Твори : в 2 т. / [Упоряд., передм. та приміт. Р. П. Радишевський] / Олександр Олесь. — К. : Дніпро, 1990. — Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. 3 неопублікованого. Сатира. — 959 с.
4. Павлюк А. «В несходимості нив...» / Антін Павлюк // Митуса. — 1922. — № 3. — С. 74.
5. Поліщук К. Благовіщення / Клим Поліщук // Стерні. — 1922. — Ч. 1. — С. 2–8.
6. Поліщук К. Весняні поезії / Клим Поліщук // Визволення. — 1921. — № 1–2. — С. 26–27.
7. Поліщук К. Дівчатко / Клим Поліщук // Червоний шлях. — 1926. — № 2. — С. 13.
8. Поліщук К. Звуколірність / Клим Поліщук. — Коломия : Бистриця, 1921. — 63 с.
9. Поліщук К. Зустріч / Клим Поліщук // Червоний шлях. — 1926. — № 2. — С. 13.
10. Поліщук К. Микола Вороний / Клим Поліщук // Наш світ. — 1924. — № 7–8. — С. 11.
11. Поліщук К. «Мовчання, мовчання, мовчання...» / Клим Поліщук // Літературно-науковий вісник. — 1917. — Т. 68. — С. 334.
12. Поліщук К. Поезії. Книжка перша / Клим Поліщук. — К. : Видання М. Гуцало, 1919. — 70 с.
13. Поліщук К. Співи в полях / Клим Поліщук. — Валк : Український голос, 1917. — 24 с.
14. Поліщук К. «Цей ночі Бог приснився...» / Клим Поліщук // Воля. — 1921. — Т. 1. — Ч. 11. — С. 534.
15. Савченко П. Г. Червоний вечір. Поезії / [редкол. : В. Біленко та ін. ; упоряд. І. М. Лисенко, З. П. Супрун, вступ ст. і прим. І. М. Лисенка] / Павло Савченко. — К. : Рад. письменник, 1991. — 207 с.
16. Слісаренко О. Пам'яті Гната Михайличенка / Олекса Слісаренко // Соняшні кларнети: Антологія сучасної української символістичної поезії. — Краків : Українське видавництво, 1941. — 64 с.

Spiritual Search and Emotional World of a Human Being in the Symbolist Lyric Poetry by Klym Polishchuk

Klym Polishchuk's lyrics contained a significant amount of poems which utilized such motives as desire for God (the Absolute), search for God, theomachy, immortality of a human soul. The attempts to find salvation from depressive surrounding reality and existential exhausting in romantic relationships made by a lyrical character are typical for Klym Polishchuk's intimate lyrics. The reflections on suffering are peculiar for the poetry by Klym Polishchuk.